

Dávid Ferenc és kora.

Irta : Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

Vallásos téren a Békés elleni hangulat először az 1570. jan. 1—6-iki megyesi országgyűlésen nyilvánult meg, midőn a római katolikus Báthory pártja azt kívánta, hogy a fejedelem „a mostan támadott eretnokség indítóit“ büntesse meg.¹ Ez a kívánság egyenes következménye volt annak a jezsuita hatásnak, mely Nagyszombat után Eger völgyében, majd előjeleivel Báthory udvarában Erdélyben is mutatkozni kezdett. Sőt már megtalálhatunk egy még kevés számú, de határozottan a római katolikus reakció szolgálatában álló török-barát pártot is, melynek feje somlyai Báthory István volt, tagjai pedig ecsedi Báthory István, Báthory Kristóf, Forgách Ferenc, Bánffy Pál, Gyulay Mihály és Kendy Sándor. Ez a párt titkos összeköttetést tartott a római klerussal.

¹ Az országgyűlés szószerint a következőket végezte: „Az mostan támadott eretnokségek és azok indítóit megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszáat megszolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az uristennek tisztességét és a felséged fejedelmi méltóságát, efféle káromlásokat és eretnokségeket nem szenved országában, hanem végére menvén, mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni, hogy az uristennek ennél nagyobb haragja is reánk ne szálljon“. Ezt én úgy értem, hogy valakinek vagy valakiknek a felszólalására a fejedelem válaszolt. Ebben a válaszban az volt, hogy a fejedelem, megtekintvén az Ur Isten tisztességét s saját uralkodói méltóságát, vizsgálat alá veszi a vádolt hitet vagy felekezetet s ha azt káromlásnak fogja látni, authorit és hirdetőit megbünteti, a hitet pedig eltiltja. Hangsúlyozom, hogy csak azután fog ilyen végzést hozni, ha „végére menvén“ a panasznak, a vádakat alaposnak találja. Nem tudom, hogy az idézett végzésből Szilágyi Sándor miként olvashatott ilyen értelmet: „Az új eretnokséget eltiltották, annak hirdetőit elítélték s a fejedelem nemcsak megerősítette e törvényt, hanem annak végrehajtását meg is ígérte“. (Erd. orsz. gyűl. Emlékek II. köt. 276. l.)

Békésnek jól kellett látnia azt, hogy népszerűtlensége napról-napra nő, észre kellett vennie, hogy körülötte oly hatalmas ellenzék szervezkedik, mely kedvező alkalommal minden szándékát meg-hiusíthatja. A két magyar haza egyesítésén rajongó fanatizmusa mégsem lankadt, most még törhetetlenebb kitartással, mint eddig, látott megkezdett munkája befejezéséhez. 1570. aug. 16-án már megállapította s a császárral elfogadtatta a speyeri szerződést s szeptember végén Gyulafehérváron a rendek tárgyalás alá is vehették. Az egybegyűlt 18 főrend vegyes érzellemmel fogadta az előterjesztést, Csáky ugyan fönn tartás nélkül hozzájárult, azonban Báthory és Forgách kifogásokat emeltek. Mégis végeredményében a fejedelem s a többség elfogadván a szerződést, Békés dec. 26-án útra kelt, közlendő a császárral a bevégzett tényt.

A fejedelem az új évet azzal kezdte, hogy Marosvásárhelyen országgyűlést tartott. Úgy látszik, hogy a római katolikus párt ismételten szót emelt a terjedő unitárizmus ellen. János Zsigmond tehát elhatározta, hogy a Meggyesen megigért vizsgálat eredményeit gyűlés elé terjeszti. Ennek megtörténte után a rendek kimondták, hogy „Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a confessioért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók; de ha valamely minister criminalis excessusban találatik, azt a superintendens megítélhesse, minden functiojától priválhassa, azután ez országból kiűzethessék“.

Báthoryék praktikája tehát mégsem sikerült, a rendek — s itt még csak azt sem mondhatjuk, hogy Békés ösztönzésére, hiszen ő nem volt jelen a gyűlésen — közakarattal végeztek. Más kérdés az, hogy miért bántották éppen ezt a protestáns felekezetet? A felelet alighanem helyes, ha arra utalunk, hogy az unitárizmusban Békés pártját akarták sújtani, ebben is főleg a testamentumos urakat, és pedig a kancellár Csáky Mihályt, a hadsereg főparancsnokát Hagymássy Kristófot, Nizowszki Szaniszló főpohárnokot és a személyes kiválóságai miatt nagyrabecsült öreg Bornemissza Farkast.

Eképen fonódott két párt köré a politika és vallás kettős öve. Az utolsó erőpróba balul ütött ki a reakciónáriusokra; ám hátra van még a döntő küzdelem. Minden jel arra mutatott, hogy a végső és igazi diadal azé lesz, aki a körülményeket a legalkalmasabb időben ragadja meg. Az alkalom nem váratott magára, egy nappal azelőtt, hogy Békés Miksával aláíratta a speyeri egyezséget,

János Zsigmond március 14-én meghalt. Erről mindkét párt egyforma hamar értesült. Mit kezdjenek? Ha a Békés-párt kihirdeti, maga Békés nem lévén itthon, esetleg elveszti a tért a személyesen intézkedő Báthoryval szemben; viszont ha Báthoryék a török tudta nélkül proklamálják a gyászt, a porta könnyen Erdélyre üthet s elfoglalhatja, hiszen — kinek személye a támadást visszatartaná, a fejedelem halott. Mindkét párt abban állapodott meg, hogy egy időre eltitkolják a fejedelem halálát.

És megkezdődött az örök titkos mérkőzése . . .

Hogy ki mit miképpen végzett, arra örök feledés borult. Március 20-án még tartották az egyezséget s a testamentumos urak a fejedelem nevében hívtak április 1-re országgyűlést. A következő napok azonban Báthory pártját juttatták diadalra. A gyulafehérvári gyűlésen nyílt szakadás következett be. Ugyanis az a kérdés került vitára, vajjon kik intézzék Erdély ügyeit a fejedelemválasztásig? A Békés-pártiak azt mondták, hogy azok, akiket erre János Zsigmond végrendeletileg kötelezett; a Báthory-párt ellenben azt kívánta, hogy az ország békéje s a választás szabadságának biztosítása végett határozzanak hadfölkelést. Ez általános propozíció részleteiben ügyes cselet rejtett: a hadfölkelők összehívása legyen a testamentumos Békés-pártiak kizárólagos joga; azonban a helyiérdekű s apróbb egyenetlenségeket megelőzendő, másfélezer ember gyűljön Tordára s ezek vezéréül Báthory Kristóf választassék. Mire Békés Gáspár küldetéséből hazatért, a Tordára rendelt őrsereg tizezre szaporodva, immár Tövis alatt táborozott. Ezenkívül, egyelőre csak érdeklődésből, bár minden eshetőségre készen, a székelyek is nagy számmal jelentek meg.

Ily körülmények között nem lehetett kétséges az, hogy kit fognak megválasztani. Hagymássy följegyzése szerint május 25-én kikiálták Báthory Istvánt vajdának.

Az új fejedelem három első intézkedésével egész jövőendő politikáját kijelölte. 1. Ugyanazzal a vajdai hűséggel fogadott engedelmességet a magyar királynak, amelylyel ezt Békés Gáspár is tenni akarta. Hitlevelében ugyanis ez olvasható: „Magyarország törvényes királyainak mostantól fogva jövőre engedelmes híve és alattvalója, vajdai tisztemben öfelsége ellenségeinek ellensége, barátainak barátja leszek.“ 2. Követség által a pápának hódolatát fejezte ki. Ez intézkedés elődje protestáns szellemű kormányzatával szemben uralma római katolikus jellegének kifejezése volt. Ez

természetszerűleg maga után vonta az unitárius Csáky Mihály kancellárságának megszűnését; helyét a római hitű Forgách Ferenc foglalta el. 3. A római katolikus egyház restaurálása Erdélyben. Különösen ez utolsó intézkedését annyi erélylyel, valódi uralkodói hozzáértéssel foganatosította, amennyi Erdély történetében eddig ismeretlen volt. Noha éppen tőle eredt a mondás: csak Istennek van joga a lelkiismereten uralkodni, mint a következmények mutatják, ravasz számítással maga is így cselekedett. Ugyanis elhatározta, hogy a meglevő egyházakat a legközelebbi alkalommal folytatólagosan ő is elismeri. Ellenértékül éppen csak annyit kívánt, hogy ez egyházak reverzálisban ismerjék el őt a törvényes jogrend legfőbb őréül. Látszólag semmi különös jelentősége nem volt e kívánságnak. A szász protestánsok 1571 szeptember 9-én Meggyesen meghódoltak Báthorynak. Ezzel egyidejűleg a magyar protestánsok szuperintendensévé Alesius Dénes udvari lelkészt nevezte ki. Az általános felekezeti határok ennyiben megjelöltetvén, 1571 szeptember 17-én történt gondoskodás az unitáriusokról is. A fejedelem — főként a meggyesi zsinat kérésére — kijelenté, hogy „ezentúl Erdélyben és a Magyarországhoz tartozó részekben a könyvnyomatók bármely régi vagy új író legkisebb könyvét és írását cenzori engedély nélkül, lefoglalás és minden javaik elvesztése büntetése mellett, kinyomtatni, árulni és terjeszteni ne merjék.“

Ez volt Báthorynak az unitáriusok ellen való első cselekedete. Alkalmat hozzá az a két könyv adott, melyet Dávid Ferenc 1571 márc. 25-én (Az egy ő magától való felséges Istenről és az ő igaz Fiáról) és április 22-én (Az egy Atya-Istennek és az ő áldott szent fiának Istenségekről), tehát a fejedelemválasztás legizgalmasabb napjaiban Hagymássy Kristófnak és Békés Gáspárnak dedikálva kiadott. A mikor a lutheránusok e rendelet provokálták, ezzel csak azon irodalmi támadások ellen akarták védni magukat, mely támadások az utóbbi tíz év alatt őket végig dulták. Volt azonban e cenzurális rendeletnek más okozója is: Blandrata György. Már a második gyulafehérvári gyűlésen ismételten megtörtént, de legutóbb a nagyváradi hitvitán is megesezt, hogy Blandrata hitelvi vitában elszólta magát s csak Dávid Ferenc higgadt készenléte mentette meg. Aki ez elszólásokat jól megfigyeli, észreveheti, hogy azok tartalma valami olyant is rejteget, ami Dávid Ferenc kimagyarázásában nincs meg. Ezt Békés Gáspár egyszer nyíltan meg is jegyezte. Ekkor azonban nem került bővebb fejtegetésre a különbség.

Most, megváltozott körülmények között, az olasz érzékenység nyíltan kifejezésre jutott. Bántotta Blandratát Dávid Ferenc magyar nyelvi tudása, hiszen újabban a hitviták is mind magyar nyelvűek voltak, a könyvek is magyarul íródtak, — s ő mindezeket nem értette; bántotta az is, hogy Dávid a hitelvek magyarítását egészen magának foglalta le. Mindezekből saját lekicsinylését olvasta ki s tenni akart ellene. E sürgős intézkedésre azért is szükség volt, mert Dávid Ferenc szeptember 20-ra Marosvásárhelyre zsinatot hívott össze. Hogy helyütt mit végeztek, nem tudjuk, írott emlékét elfödte a muló idő pora, mi ránk maradt, csak az összehívó levél. Ebből értesülünk arról, hogy Dávidékat ellenfelei, főleg a szentháromság tagadásáért kárhoztatják. A következmények azt sejtetik, hogy Marosvásárhelyen nemcsak a trinitáriusok és antitrinitáriusok, de Blandrata és Dávid Ferenc is mérköztek. E mérközés eredménye az volt, hogy Blandrata proпозициói szerint iktatták törvénybe az unitárius egyház alapelveit. Dávid Ferenc egymagára maradt. Párfogói közül Csáky Mihály az új év elején az örök béke hónapja költözött; Hagymássy Kristófot az országgyűlés elszámolási perbe fogta; Békés Gáspár pedig annyira el volt foglalva saját dolgaival, hogy nem ért rá mással foglalkozni. Mit tehetett egyebet, mint vagy lemond élte eddigi vezérlő céljáról s mint Socinus Laelius, visszavonulva, elfojtott! gyötrelmek mardosó önvádjával morzsolja össze lelke nemes vágyait. Ez esetben újabb híveket, talán kitüntetések is nyer. Vagy pedig rálép a mártírok véres útjára, mely rövid, küzdelmes, de az egyéni önzetlen meggyőződés glorifikációjához vezet.

És hozzálatott saját, tiszta unitárius elveinek hirdetéséhez.

(Folytatjuk.)

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Dr. Bartók György: „Az erkölcsi ^{érték} philosophiája“, Kolozsvár, 1911. Kapható Stein Jánosnál. Ára 4 kor.

Erkölcstani irodalmunk szórványos termékei között valóban örömmel kell üdvözlönnünk Bartók ezen művét, annál is inkább, mert a szerző új, tisztán értékelméleti álláspontból igyekszik az erkölcsstan problémáira világot vetni. A könyvnek nagy érdeméül kell tudnunk írója azon eljárását, hogy szigorú kritikai munkával igyekszik az erkölcsstan határait megállapítani s fejtegetéseiben sehol sem zavarja össze kutatásainak területét más tudományokéval. Mai napság, midőn „Erkölcstan“ cím alatt rendszeresen zavaros pszichológiai és szociológiai adatgyűjteményeket olvashatunk, jól eső figyelemmel kell kísérnünk azon törekvést, mely ezekkel szemben a kritikát alkalmazza s az erkölcsstant ezen járulékos és sokszor zavaró elemeitől megtisztítani akarja. Jól mondja szerző, hogy ha az erkölcsstan tisztaságát meg akarjuk őrizni, ismét és ismét csak Kantra kell rekurálnunk, akinek „Grundlegung“-ja minden idők erkölcs-tani munkájának örök mintaképe leend.

A könyv első része az erkölcsstanban jelenleg divó irányoknak történelmi bírálati fejtegetését tartalmazza. Korunkban három ilyen irányzatot lehet kimutatni; első a *biologizmus* erkölcsstana, melynek főképviselője Spencer. Ezen irány szerint az erkölcsstan alapja a biológiában keresendő, aminthogy a lélektan alapja is a biológiában található fel. Második irány a *pszichológizmus* erkölcsstana, melynek főképviselője Wundt, akinek állítása szerint minden tudománynak alapja a pszichológia. Ezen felfogás hívei az erkölcsi megítélés pszichológiai processzusának tüzetes elemzése által vélik a morálitás lényegét felismerhetőnek. Ez mondható jelenleg a legelterjedtebb erkölcsstani irányzatnak. Végül harmadszor a *sociológizmus* erkölcsstana kerül sorra, mely irány az ethika feladatául azt sürgeti, hogy az erkölcsi tények természettudományi módszerrel vizsgálóttassanak meg s ép oly exaktsággal írassanak le, mint a fizika, biológia stb. tényei. Ebből a szem-